

szerint a két magyar főúri diák feljegyzése, naplója úgyszólván egyetlen a maga nemében a bázeli egyetem multjára vonatkozó források között.

Így, ebből a szempontból nézve számunkra is érdekes olvasmánnyá válik a Teleki József kilenc s a Sámuel tizenkilenc hónapra terjedő bázeli egyetemi diáknaplója. (Természetes, hogy a naplónak csak a Bázélre vonatkozó része van a kiadványban.) Spiess nagy szeretettel tanulmányozta a naplókat, végezte a kiadás munkáját. Bevezetése a magyar viszonyok alapos ismeretével készült s mind a német, mind a magyar olvasó számára világosan és érdekesen elmondja mindazt, ami a naplók megértéséhez szükséges.

Bázélnek és egyetemének jelentékeny szerepe van a magyar tudományosság történetében. Örvendünk, hogy viszont Bázél és egyeteme is talált érdekes és értékes történelmi kútfőt a maga multjára vonatkozólag abban, amit a magyar szellem örökített meg. Elismerés és köszönet Spiess professzornak, aki e jelenséget fölismerte s okmányait németül is kiadta.

Kristóf György.

Naplójegyzetek.

Cs. Szabó László: *Levelek a száműzetésből*. — Kultura és Tudomány. — 87 205 l. — Budapest. Franklin-Társ., é. n.

Cs. Szabó László különféle tárgyú dolgozatait gyűjtötte össze *Levelek a száműzetésből* cím alatt. A kötet helyesebb címe *Naplójegyzetek* lett volna: e cím olyan irodalmi táska, melybe a kötet útirajzai, irodalmi emlékirásai épp úgy beleférnek, mint szubjektív vallomásai. A címnél egyébként fontosabb, hogy mi van a tarsolyban. Az egyik dolgozat (*Búcsú a vándorévektől*) a háború utáni idők szellemi áramlataiban keletkezett s hányt-vetett ifjú világnézetének kialakulását rajzolja sok érdekes kortörténeti adattal, éles szemre valló megfigyeléssel s bőséges tapasztalat alapján. A következő szép útirajz egy felvidéki utazás emlékeit és benyomásait őriz meg. Kassa, Eperjes, Lőcse s a többi város és táj nem a külső leírás jegyeivel, hanem mintegy szellemtörténeti «arckép»-ben jelennek meg az olvasó előtt. A városok történetének és jellemének leglényegesebb vonásait mutatja be az író; leírását átszővi a mult irodalmi emlékeinek kegyeletos följegyzésével, helyenként megkapó elmélkedésekkel s gazdagon áradó történeti és földrajzi ismeretekkel. E szép visszaemlékezést kiegészítik *Szlovenszkói őrség* című hangu-

latos sorai. Ezek hazafias és fájó érzéssel adnak útmutatást az elszakadt magyar ifjúságnak. De a könyvnek talán legőszintébb s ezért leghatásosabb fejezete *Egy erdélyi renegát vallomása*. «A vallomás, önvizsgálat, önéletraaj valósággal kortünet, — mondja a szerző — az ember a felemás műfajokkal menedékért esd; szétzilált, földetlen gyökereit kínálja valami jó földnek.» Tudnivaló, hogy az író az összeomlás erdélyi szülőföldjétől s rokonai révén felvidéki gyermekkori emlékeitől szakította el: így lett «gyökértelen ember», kinek műfaja «az önéletraaj, vallomás és kéretlen számadás». Azt hiszem, e líra jogosultságát fölösleges nagy tragédiánkkal indokolni. A szubjektív érzelmek már régen behatoltak a legkülönbébb műfajokba s ma egy és más tekintetben már a dráma sem áll ellen ostromuknak. Nemcsak a költői, hanem a tudományos műfajokat, pl. a kritikát is ellepték, hasztalan vetette latba annak idején az objektív kritika érdekében a maga nagy tekintélyt Brunetiére. Ha a fejlődés útja ez irányban halad, most már csak az van hátra, hogy a történeti értekezés írója is önéletraajjal lépje meg hallgatóit. Hogyne lennének hát jogosultak egy hontalanná vált «bujdosó» érzelmi megnyilatkozásai? A *Lereleiben* megírt «műfaji vétkek»: az önéletraajzi adatok miatt tehát szerzőnk annál kevésbbé szorul mentségre, mert hiszen épp a műfaj: a levélforma kívánja meg a nyílt beszéd közvetlenségét. Más kérdés, meddig mehet ez az őszinteség. Szükséges-e, hogy az író többször is hangoztassa világnézete determináltságát, őseit, liberális demokrata irányát stb? Épp ezért rokonszenvesebb az «erdélyi renegát vallomása», mint pl. a *Műfaj és nemzedék* című fejezet. Az előbbi bensőséges, lélektani tanulmány; a szerző élményeit, érzelmeinek átalakulását (hogy' lesz az «erdélyi» emberből «pesti» ember) sok finom megfigyeléssel elemzi benne: az utóbbi irányatos, politikai állásfoglalást sugalló okfejtés s így a más világnézetű olvasót természetes ellenmondásra készíti. Az előbbiben ilyen találó megállapítások lépik meg az olvasót: «Dunántúli, vagy tiszaháti ember sohasem értheti meg azt a *reservatio mentalist*, amely húsz-harmincéves pesti időzés után is megmarad akár a felvidékiben, akár az erdélyiben. Amazok vidékről jönnek fel, ezek valami egyenrangút hagynak el; a magyarországi előlép a pesti polgárjoggal, a felvidéki vagy az erdélyi hűtlen lesz valamihez. Ezt a hűtlenséget sohasem bocsátja meg magának egészen.» S ha az író egészen pesti emberré alakul is át s az erdélyi cím többé nem illeti is meg (mert a mai nemzedék szociális szenvedéseiben nem vesz részt), valamiije mégis megmarad Erdélyből: «Megmarad az álmoim, egy temetésről, amelyen visszakéredzkedett holttestem még egyszer

végigrója Kolozsvárt s elhagy az ablak előtt is, ahonnan a házsongárdi temetőbe térő halottakat elnéztem. Talán éppen abban az ablakban egy erdélyi fücska visszaenlékszik rám, «ő is közülünk való», gondolja megbocsátón, az üvegre lapított orral...» Mélyen költői hatású sorok ezek, a honvágy titkos és örök dallamát zengik.

Nem tárgyalhatom a könyv minden fejezetét tartalmi ismeretfetéssel, hiszen az essay-szerű dolgozatok egyik főerősségét: a hangulatokat így sem érzékeltethetném. Ady Endre emlékének áldoz az *Ifjú szívekben* című meleg színekkel festett arekép; *Emese árvája* Juhász Gyulát siratja el s költői jelentőségét bizonyára a sorsa iránti részvét túlozza. Nem hagyhatom említés nélkül, hogy a szerző e dolgozatának bevezetése a régi nyugatosokat védi meg, akikben «európai humanista síkra vetítve tulajdonképpen a Kuruc ütött vissza a feudo-kapitalizmus labanc vagy álkuruc kegydíjasa ellen». (!) A nyugatosok a szerző szerint «árva magyarok», a Nyugat ellenségei: «megfontolt népballada-pengetők», «közélméltóságok» stb. Kömnyű lenne neveltségessé tenni e tájékozatlanságra valló megjegyzéseket, de tiszteletben tartjuk az ünnepélyes alkalmat, mellyel a szerző tán a régi Nyugat fölötti gyászbeszédnek szánta e humorosan ható sorokat. Élesebb szemmel tekint bele Budapest életébe, kissé elfogultan és egyoldalú olvasmányainak visszhangjaképpen (Herman Bahr, H. von Srbik) jellemzi a Habsburgokat, majd a szép Dumántúlról rajzol kedves képeket. Eger, «a magyar Salzburg», «a magyar álmok városa» tájképeivel, történetével, egész lelkével jelen van az *Ősi napok Egerben* című szemléletes képből, az utolsó «tírajz» pedig erdélyi városokról szól. Kár, hogy itt a szerző nem bőbeszédűbb, hiszen ezeket ismeri legjobban. *Csendélet* címen egy pár fölösleges aprósággal zárul a tartalmas, tárgyban, eredeti szempontokban, élményekben és eszmékben egyaránt gazdag és változatos könyv.

Cs. Szabó László középosztályunk fiatalságának ahhoz a rétegehez tartozik, mely a közgazdasági egyetemen nyert reális képzettségét eredeti hajlamainak megfelelő humanus műveltséggel egyesíti. Innen széleskörű ismeretanyaga, általános, mondhatni egyetemes érdeklődése szellemi kérdéseink iránt. Az ifjúság falukutató munkája (melynek előfeltételeként a készültég nagyobb alaposágát jelöli meg) épp úgy leköti figyelmét, mint az időszerű irodalmi, művészeti problémák; az elszakított országrészek magyarságának sorsa épp úgy, mint városaink története, fejlődése és belső élete. Igyekszik behatolni témáinak lelkébe, megrajzolni egyes tájak legjellemzőbb vonásait s mindezt éles tekintet s beható tanulmány alapján készült képekben mutatja be az olvasónak. Leírásaiba s általában szem-

léletébe itt-ott romantikus elemek is vegyülnek, így pl. mikor Budapest tipikus alakjai közül a pincért polihisztor-vonásokkal ruházza fel, vagy a Nyugat honfoglaló őseiről kelt legendákat fogadja el történeti okmányoknak. Általában azonban meglepő tájékozottságot árul el, ítélkezéseit, megállapításait érvek és tények alapozzák meg s bármiről szól: tudja leckéjét. Tehetségének, hajlamának s műveltségének természetes nyilatkozási formája az essay. Ez, mint nagyobb szabadságot kínáló műfaj, különösen alkalmas kerete a szélsőlegesen csapongó szellemi élményeknek, a művészi fogékonyság adatainak s az egyéni kifejezésnek. Módot ad rá, hogy az író függetlenítse magát a történeti vagy irodalmi értekezésnek nálunk gyakori szárazabb hangjától, a tudományos, komoly prózának mintegy költőjévé váljék s ennek szárnycsapásaival lebegjen tárgykörfellett. Nem köti a szaktudós tanulmányának logikus menete és szigorú rendszeressége, nem meríti ki tárgyát, hanem tetszés szerint folytatja vagy szakítja meg elmefuttató kirándulásait. E szabadság teszi az essayt kedveltté az olyan «széplelkek» előtt, kikben a tudás és műveltség költői érrel, vagy legalább is szépirodalmi ösztönnel párosul. S ez teszi e műfajt népszerűvé az olvasóközönség s így a folyóiratok előtt is. Költők és írók lelkébe és műhelyébe, emberek, népek, vicékek szokásaiba, életu ódjába a tárgyahoz rokonlélekkel közeledő essay-író — ha néha csak egy-egy részen át is — mély bepillantást vehet s a mélység egy kissé a maga arcát is tükrözi. Így kettős képet ad; ezen kívül tudományt, szépprózát és lírát sajátos bájjal egyesít s az olvasót játszva emeli a szellem magasabb és tisztább légkörébe. A tárgyalás e módjához Péterfy Jenő remekléseinek útmutató példája nyomán legtöbbször a stílus előkelő hangja és választékossága is hozzájárul s így az essay egy elképzelt magasrangú irodalmi szalon csevegőjének igéző előadását varázsolja az olvasó elé.

Cs. Szabó László dolgozatainak stílusbeli jegyei arra vallanak, hogy az essaynak e vázlatosan körvonalazott sajátosságait eszményként tűzte maga elé. Itt-ott kisebb tanulmányoknak is beillő följegyzései és rajzai a műveltség távesövével fölszerelt író efféle körültekintései és elmélkedései. Könyve nem az átlagműveltségű olvasó, hanem a «választottak» szórakoztatására törekszik, kik az íróhoz hasonló érzékkel és hajlammal szeretnek időzni a szépség és kellem forrásainál. Sajnos, meg kell mondanunk, hogy e szűk körre szabott műélvezők egy részét is nem egyszer zavarja az író előadásának némi modorossága. Ez abban nyilatkozik, hogy mondataira a főbb gondolatokon kívül a szemlélet és emlékezés rokonképei mint ha-

sonlatok, vonatkozások és emlékek a kellőnél nagyobb számban kapaszkodnak fel, s így az olvasót kettős munkára kötelezik: egyrészt az eszmék menetét zavaró fölösleges ékítmények figyelmen kívül hagyására, másrészt az ilyképpen darabossá vált gondolatok összefűzésére. Ebbe bizonyára nemcsak belső írói kényszer: az eszmetársulás eleveisége, hanem némi hivalkodás is belejátszik. Az emlékezőtehetség felülkerekedik az ízlés diktálta mértéktartáson, a hiúság a szépérzéken s így a tulajdonképpeni mondanivalót a lép-ten-nyomon felszínre törekvő ismeretemenlékek teszik szaggatottá. Szóval: az író emlékezetének és tudásának nemcsak ura: rabszolgája is. Néha szinte kétségünk támad, nem a műveltségi vonatkozások a közölnivalók-e s a vezérgondolat csak tárcául szolgál, mellyel az író ismeretei aprópénzét csörögtetheti meg az olvasó előtt. Élvezettel hallgatja pl. a szomszéd szobában könyvtára felállításával elfoglalt mesteremberek kopácsolását, közben azonban ő is munkába mélyed és ír. «Sarkalt a kopácsolásuk, kalapácsolásuk beszegezte a nyitott mondatot, a gyalu fölösleges jelzőket hántott le, díztelen írást készítettem akkor. A módszer különben nem új. Théophile Gautier szedőgépek közt, olajos asztalon fogalmazta legnagyobb regényét, Robespierre állami megrendeléseket szerzett szállásadó-jának, Duplay asztalosnak, csak hogy minél többet kalapáljon az ablaka alatt.» Aztán: «Néha átmentem (a munkásokhoz) lábatlan-kodni. Nem értek semmiféle mesterséghez, sosem viszem amnyira, mint Deák Ferenc, aki mindenféle furfangos dolgot faragott az esz-terga padján.» «Proust parafával borított a lakását zaj ellen, én drágább bélést használok: könyveket.» — Más helyt azt mondja, hogy szereti a fűzött könyveket, mert fölágásuk különös örömmel jár. Azonnal hozzát teszi: «Olyan vagyok, mint Casanova . . .» s Casanováról mond el e gondolat illusztrálásául egy kilenc soros történetet. — Majd: «. . . legszívesebben egy deltánál éltem volna esőverte nagy ablakkal a tengerre. Claude Lorrain, a piktor él tegy ilyen tündér-kikötőben.» — S a sok közül még csak egy példát. Arról szól, hogy a magyar ember nem ragad külföldön, egy darabig alázattal és titkos göggel szemlélődik ott, aztán haza jön. «A magyar csak amnyira hódol be, mint Dzsem hereceg, a szultán kezeze Rómában.» Ne piruljon az olvasó, ha nem tudja vagy elfeledte, ki az a Dzsem hereceg. «Nézzék meg egykor ezt a szomorú, nemes vadat Pinturicchio falfestményén: valósággal az elhagyott külföldi magyar hasonmása.» Lesz tán olvasó, aki a menetjegyirodába fut s megváltja jegyét Rómába. Lesz, aki följegyzí zsebkönyvébe a falfestményt, hogy alkalmilag megtekintse. Azt hiszem azonban, legtöbben meggondol-

ják a dolgot s némi kétellyel gondolnak a jó Dzsemre : hátha az író nem is elhagyott magyart, hanem csak egy föl nem használt szöveget látott benne, melyre ötletét kellett felfüggesztenie.

A barokk elemek e halmozása kétségkívül stílushiba. Annak kell tekinteni azt a homályt is, melybe az író oly kedvteléssel burkolja be itt-ott gondolatait. Másutt «pongyolában», túlságosan közel jön az olvasóhoz családi, vagy baráti kört érdeklő ötletek és apróságok elmondásával. (*Egy olvasó önarcképe.*) Mindebben fiatalos magatartás nyilatkozik : a mindent-elmondás vágya, az írásmód keresettsége, eredetieskedés stb : az *első* könyvek eredendő hibái, melyek nyomtalanul tűnnek majd el az író fejlődésével.

Cs. Szabó László az ifjabb írói nemzedék egyik kiválóbb tehetsége. Remélhető, hogy erejének pazarló szétforgácsolása helyett (erre úgy látszik, hajlama van) a jövőben nagyobb s ezeknél is komolyabb becsvágygal készült *jelentősebb* tanulmányokban mutatkozik be az olvasónak. E könyve is *érték*, de — tehetségének méltó elismeréseként — tekintsük egyelőre szép előlegnek.

Keményfy János.